

RIJEČ RIJEČ RIJEČ

Časopis za književnost i kulturu Hrvata u Mađarskoj

19

99

IV

<i>„Kajkavska se ruža na veke morala boriti”</i>		1
<i>Razgovor s Jolankom Tišler</i>		11
<i>Katarina Gubrinski Takač: Haiku pjesme</i>		15
<i>Lili Csokonai, alias Péter Esterházy:</i>		19
<i>Szedemnajszt laboda</i>		31
<i>Zoltán Virág: Manjina i marginalnost</i>		59
<i>Đuro Vidmarović: Prošlost i sadašnjost</i>		67
<i>Hrvata u Mađarskoj</i>		72
<i>Nikola Benčić: Obris književne kritike kod</i>		76
<i>Gradišćanskih Hrvatov</i>		79
<i>Davor Piskač: Esej o ruži</i>		81
<i>Tibor p Papp: Tijekovi sazrijevanja</i>		
<i>Živko Mandić: U novome sjaju</i>		
<i>Stjepan Lukač: István Fried – dobitnik</i>		
<i>Herderove nagrade</i>		
ĐAČKI PRILOG		
<i>Mór Jókai: Koje od devetoro?</i>		82
<i>(Melyiket a kilenc közül?)</i>		88
<i>H. Gregeš: Maska</i>		88
<i>Svijeća</i>		89
<i>Katalina Horvat: Beskrajno more</i>		89
<i>Zadnji ples</i>		90
<i>E-mail za mene</i>		91
<i>Janja Tolnai: de te fabula narratur</i>		91
<i>Motiviran za ljubav</i>		92
<i>Consummatum est</i>		92
<i>Završna partija</i>		
<i>Dalibor Mandić: Stvaralački doprinos cjelokupnoj</i>		93
<i>hrvatskoj književnosti hrvatskih književnika</i>		96
<i>u Mađarskoj</i>		
<i>István Örkény: Balada o moći poezije</i>		

Danijel Detoni: Uloga poezije u mom životu 98

Stjepan Lukač: Riječ na raskrižju 100

Naslovnica: Tamás Ottó Selleyi. Lektorirala: Mirela Piskač.

Ovaj broj časopisa ilustrirali smo radovima Diane Loči.

Urednici Riječi zahvaljuju se Javnoj zakladi za nacionalne i etničke manjine te Hrvatskoj glavnogradskoj samoupravi na materijalnoj pomoći za tiskanje ovog broja.

Časopis za književnost i kulturu

Hrvata u Mađarskoj

Godina III. Broj 4. Budimpešta, 1999.

Osnivači:

Matilda Bóles, Stjepan Blažetin, Ladislav Gujaš, Šandor Horvat,
Stjepan Lukač, Dinko Šokčević

Uredništvo:

1031 Budapest, Varsa u. 13.

Tel: (1) 2426 906, E-mail: stefan @isis.elte.hu

Uređivački odbor:

Nikola Benčić (Eisenstadt-Željezno), Jurica Čenar (Osip-Uzlop),
Marko Dekić (Budimpešta), István Fried (Szeged), Zoltan Gatai
(Pečuh), Csaba Kiss Gy. (Budimpešta), István Lőkös
(Eger-Debrecen), Irvin Lukežić (Rijeka), Josip Pavičić (Zagreb),
Ana Šoretić (Zagersdorf-Cogrštof), Jolanka Tišler (Serdahel)

Uređuju:

Matilda Bóles, Stjepan Blažetin, Šandor Horvat, Stjepan Lukač
(glavni i odgovorni urednik), Dinko Šokčević

Izdavač:

Slovenika BT, 1031 Budapest, Varsa u. 13.

Tel/faks: (1) 2426 906, E-mail: stefan@isis.elte.hu

Narudžbe prima izdavač

Rukopisi i ilustracije se ne vraćaju.

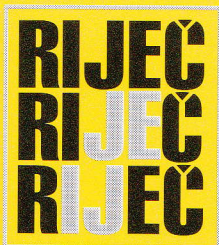
Naklada:

500 primjeraka

Tisak:

COMP-PRESS, Budimpešta

ISSN 1218-8182

Manjina i marginalnost

Zoltán Virág

S mađarskog prevela: Janja Horvat

Književnosti koje se nazivaju manjinskim na vrlo sličan način se suočavaju i bore s problemom odvajanja. Gubljenjem neposrednog kontakta s domovinom, prebivajući u stranim državnim okvirima, najprije trebaju biti otrgnute od one prisilne predodžbe da se njihov krajolik, naglasak, praksa, sastavljanje teksta ne čini dovoljno svojstvenim, da ne raspolažu posebnom povijesnom prošlošću, a da književnih tradicija čak nemaju. Etnografsko šarenilo, doživljaj mučne sudbine, uzalud čekaju na opisivanje ako za manjinske uspomene, pouke uopće nitko ne pita, pa nitko i ne želi slušati. Nije, dakle, dovoljno živjeti za uspomene – manjinski genij koji je na taj način literarno formuliran samo će se učiniti jalovim i progutat će književne ambicije – naime iz jedinstvene nacionalne kulture prave vrijednosti ne mogu se spasiti dugoročno samo pomoću obična očuvanja i predaje. Literatura koja se razvija pod utjecajem takvih zahtjeva nikada se ne može osloboditi obilježja provincijalizma, a njezina opravdanost postojanja i sama po sebi uvijek se stavlja pod znak pitanja.

Povijest nastanka hrvatske književnosti u Mađarskoj jednosmisleno potvrđuje da mlađi naraštaj ove literature ne zanima isključivo konzerviranje kulture na materskom jeziku, te da stvaratelji nemaju vremena živjeti samo za vlastite uspomene. Raščlambu njihovog umjetničkoga i kulturnoga života, izmjene njihove književnosti, u znatno manjoj mjeri određuje slijed raznih pravaca, a više ih pokazuju tako bitne zbirke kao što su antologije s naslovima *U kolo* (Antologija južnoslovenskih pesnika u Mađarskoj. Budimpešta. Demokratski savez Južnih Slovena u Mađarskoj. 1969.), *Gde nestaje glas?* (Antologija mladih pesnika. Budimpešta. Tankönyvkiadó. 1984.) i *Mísszóval* (Magyarországi horvát és szerb költők magyar nyelven. Pécs. Baranya Megyei Művelődési Központ. 1988).

Ove zbirke stihova, od prve do posljednje, ukazuju svojim čitateljima na to da je jedva vrijedan plodna i meritorna promatranja pristup po kojemu se kod manjinskih književnosti smatra polazištem isključivi kriterij jezika kojim je netko pisao, to jest da taj netko obogaćuje samo ovu ili samo onu kulture. Među temeljne pretpostavke vrednovanja jedne „minorne književnosti“,¹ spada dolaze li do izražaja i jesu li doista reflektirani u djelima i oni oblici postojanja i načini shvaćanja koji su isključivo svojstveni segmenti zajednice karakteristična statusa.² Dakle, „u biti nije paralelnost kultura, već njihov suživot, običaji koji su se formirali na raznim jezicima, „uzusi“ koji jedan drugog jačaju, njihova bit koja ne isključuje drugu“.³ Nezaobilazno je brižljivo uzeti u obzir u kakvoj mjeri jezično-kulturne odrednice i položaj (uključujući ovdje i privrženost mjestu, kao i prisilnu vezanost za lokaciju) dotiču, među ostalima, temporalitet, historicitet, patriotizam, mitologizaciju, kulturnu diferencijaciju i identifikaciju.“ Ovaj se položaj kreće više oko temporaliteta, a ne da o njemu glasi: to je jedna vrsta života koja je složena od 'zajednice'; simboličnija od 'iti bilo kakvim hijerarhističkim ili binalnim raspoređivanjem društvenih suprotnosti“⁴.

Korisnost izraza „minorna književnost” koju su uveli Gilles Deleuze i Felix Guattari leži u tome što se ne primjenjuje i ne odnosi isključivo na literaturu koju je stvorio samo jedan manjinski jezik, već može poslužiti kao naziv za bilo koju književnost koju stvara neka manjina u okvirima većinskog jezika.⁵ Kada je riječ o hrvatskoj književnosti u Mađarskoj, valjanima i funkcionalnima pokazale su se tri značajke minorne literature: jezična deteritorijalizacija, individualno uklapanje u okružujuća politička polja sile, te kolektivno raspoređivanje izražavanja⁶; koje su u toj književnosti rezultirale oslobođanjem umjetničkoga jezičnoga izričaja i, osim uživanja u vlastitom glasu, mogućnošću artikuliranja amaterskih verzija provincijalizma.

Naravno, iz aspekta svjetonazorne poetike, jezične retorike, mogu se dokazati znatne razlike među djelima pojedinih autora. U pogledu podjele prema književnim vrstama, hrvatsku književnost u Mađarskoj također obilježavaju značajna odstupanja. Pripovijesti u prozi, a posebno roman i drama, u iznenađujuće su nepovoljnom položaju u usporedbi s poezijom. Tijekom proteklih desetljeća stvaratelji se niti izdaleka nisu jednako suočili s problemima forme. Za poneke od njih kvaliteta forme teksta (uključujući i vlastite) ne predstavlja problem, ne zahtijeva refleksivnost, dok drugi smatraju upitnim i neodrživim nezahtjevan realizam, opis doživljaja na bazi isповijedi, bezbrižno prepričavanje zbivanja, tradicionalne oblike pripovijestovanja te u skladu s jezičnim iskustvom, primjenom suvremenijih načina izričaja, rješenjima koja se estetski mogu vrednovati, intelektualno ocijeniti, o svjetonazoru i poimanju svijeta kompleksnom konstrukcijom značenja nastoje osigurati gradaciju pri čitanju svojih djela. Predstavnicima prethodnoga pristupa prijete ozbiljne metodičke poteškoće, naime ako im tekstualna struktura nije usmjerena na stvaranje bitnoga, odnosno ako se kvaliteta djela glede forme može zanemariti, trebat će početi spoznavati da su im djela odavna zapela na neznatnoj i/ili neprihvatljivoj razini muzejskih tehnika oblikovanja teksta. Kod onog potonjeg načina poimanja, u kojemu istaknuto značenje dobiva forma, lako se prepoznaje ona presudna formalna značajka koju je formulirao Danilo Kiš (a koju je i sam primjenjivao), po kojoj „svjesnost oblika jedna je od zajedničkih karakteristika pisaca srednjo-europskog opredjeljenja, forme putem koje žele dati smisao životu i metafizičkoj tajni, forme koja podrazumijeva mogućnost izbora, oblika koji nije drugo nego pokušaj pronalaženja Arhimedove fiksne točke u kaosu koji nas okružuje, forme koja je suprotnost iracionalne anarhije barbarskog nereda i nagona”⁷.

Svaka interkulturalna situacija dotiče pitanja kodova kulture. Razlika između mogućnosti spoznavanja različitosti i kultura, međutim, znači i više od viška doživljaja ili specifičnosti krivulje putanja želja⁸. Prije svega znači šansu, pruža mogućnost suživota različitih kultura, multikulturalni sustav pretpostavki, koji, osim konkretnog doživljavanja i prerade transcendiranja, domovina pomaže i potiče na to da sve bude moguće i teoretski razmotriti⁹. Otkako se raspala nemoguća državna tvorevina koja je držala na životu bivšu Jugoslaviju, u našem je prostoru postalo jasno da je znatno promijenjena stopa spiritualizacije granica, kao i selidbeni mehanizam kretanja između zemalja, kultura i jezika. U nama bliskoj regiji Srednjoistočne Europe, potrebno je voditi računa sada već o onoj varijanti diseminacije koju, polazeći od duhovitosti i mudrosti Homi K. Bhabha, Jacques Derrida na temelju vlastita migracijska iskustva naziva izrazom „dissemiNation”. Tom je disperzijom, koja utječe na imagi-

narni rang doma, nastupilo vrijeme susreta s više varijanata marginalnosti. Razdoblje okupljanja zajedno sa svim svojim ograničavajućim, ali i neizbježnim oblicima kon-takata: „Okupljanja prognanika, *emigranata* i izbjeglica;

Premda se po uzoru na države i jezici svrstavaju prema svojim granicama, ot-prilike od doba renesanse, ipak nije dovoljno ako se ispravno koriste samo unutarnje granice, znači gramatika, nego i vanjske granice, to jest podjela prema nacijama, vo-deći tu računa o literaturi multietničkih, višejezičnih zemalja Srednjoistočne Europe. Hrvatska književna kultura, jedno vrijeme organizirana u različitim regijama duž posve drugih crta razdvajanja, pojava je s više centara koji odstupaju zbog njezina interkulturalnog položaja, nikako se ne reprezentiraju u jedinstvenoj viziji centra ili u suženome prostoru iskrojenom prema državnim granicama. Ako smo zainteresirani za ostvaraje ove literature koja nije nastala na „svjetskome” jeziku, ako pridodamo tome možda i razmišljanje o srednjoistočnom europskome kontekstu, te usporedbe ove književnosti sa zapadnim kulturama¹¹, onda je ocjenjivanje djela autora koji žive izvan matične zemlje svrsishodno obaviti skupa s poetičkim istraživanjem većinske književnosti koja ih okružuje, naime djela tih autora istodobno pripadaju sustavu različitih jezičnih kultura¹². Iz aspekta hrvatske književnosti i kulture u Mađarskoj to znači da, na primjer, bez komparativna istraživanja sličnih pojavnosti u mađarskoj, srpskoj, slovenskoj, makedonskoj književnosti nije moguće utvrđivanje bitnog vri-jednosnog poretka. Isto tako, i to će jedva nešto vrijediti ako se istaknuti ostvaraji odriču temeljnih zahtjeva, želje za nezavisnošću i slobodom od kulture na materins-kom jeziku i kultura u okruženju.

Nije, naravno, teško spoznati se da obmane naroda Balkana, koje se grade na fantazmagoriji primordijalne nacije koje odavna uporno održavaju idiosinkraziju raznih kulturema, u mnogome ne razlikuju od fanatizama europskih naroda koji žude za drevnim prioritetom. Slovenski filozof Slavoj Žižek u svezi s ovim problemom veoma je (samo)ironično iznio tijekom jednog razgovora: ”Every nation in Europe has this fanaticism, conceiving itself as the true, primordial nation. The Serbian myth for example is that they are the first nation of the world. The Croatians consider themselves as primordial Aryans. The Slovenes are not really slaves, but pretend to be of Etrurian origin. It would be nice to find a nation, which would accept the fact that they are not the first but the second”¹³.

Ekstaza naziva naroda, sigurnost, čvrstoća i nemogućnost apela kao znakovi kulturne, povijesne, vjerske, rasne raznolikosti vrlo se često pojavljuju u postkoloni-jalnim diskurzima i, koliko je uobičajen, najmanje je toliko i kontroverzan takav oblik reprezentacije. Deklariranje nedjeljive etničke tradicije, nepokolebljivost, uvje-renost u konstantni poredak koji je nužno održati do kraja, spadaju isto tako u zna-čajke ravnopravnosti, kao i dvojbe o Drugom svijetu, kaosu, skretanju i demonskom ponavljanju. Usred neprijateljstava koja su izazvana ratom u južnoslavenskome prostoru, u napetom položaju u kojemu se oslobađajući osjećaj osmoze uzajamnosti kulture želi prognati pod svaku cijenu u maglu zaborava, ima li još i može li biti za njegovatelja hrvatske književnosti u Mađarskoj šanse za stvaranje bilo kakve vred-note u toj uzajamnosti? U bliskome sukobu etnonima u kojemu se licitira, je li još ostalo neiskorištenih rezervi marginalnih snaga, u jedinom mogućem obliku¹⁴ neza-visnosti, koja je ostvariva u kulturi materinskog jezika? Nije li se istrošio u vlastitoj jezičnoj kulturi, na najaktualniji način, bježeći nomad¹⁵ koji se može mobilizirati iz

jezičnih igara? Zbog nemogućnosti ovjere definicije manjinske/manjinskih literatura (bilo da je pristup metaforičan ili na pojmovnoj bazi), te u smislu jezičnog aspekta transnacionalne pozicije, malome je broju hrvatskih autora u Mađarskoj ukazana konstelacija, koja bi bila nudila veću nadu od nekadašnjega položaja Franza Kafke, kada je u pitanju književnik kojemu je materinski jezik hrvatski, a koji stvara u inozemstvu, i kojemu se može dogoditi slijedeće: nemoguće je da ne piše, nemoguće je da drugačije piše nego na hrvatskom, ali je nemoguće da savršeno piše hrvatski¹⁶.

Više onih koji razmišljaju o književnom podrijetlu postmodernizma zaključilo je da se od multinacionalne jezične-kulturne ukorijenjenosti, od sposobnosti istodobnog disanja u različitim tradicijama, mogu u narativu interkulturalizma razviti takvi identifikacijski oblici nazora koji se prema prefiguriranju povijesti, sjećanju i originalnosti odnose neuobičajeno. Vezano za podrijetlo književnosti postmodernizma u kontekstu osmišljavanja jednog kontinentalnog perifernog položaja Hans Robert Jauss je izložio da mit po pravilu ne znači „vraćanje prvobitnoga, povrat čistoga početka”¹⁷, te da se događa kada se „na besprimjeren način stapaju sjećanje i imaginacija, priča i fikcija”¹⁸. Iz kraćeg ulomka romana koji nosi naslov *Prozirna regija*, (*La región más transparente*) kojega je napisao 1958. Carlos Fuentes, podrijetlom Meksikanac, a na koji se pozivamo, vidljivo je kako za latinsko-američkoga junaka u romanu najveću ulogu ima posebnost mješavine, njezina ne-čistost. Građenjem takva tipa vlastite sudbine, utemeljenjem takve vrste kulturnog identiteta, u slučaju predstavljanja nužnosti stalne promjene prebivališta (imajući u vidu najšire značenje te riječi), marginalni oblici življenja također mogu imati smisla. Naime, tada kada je slično tijekovima života prirodnih snaga te kada nomadski način življenja, koji favorizira nesmetano napredovanje s jednog na drugo mjesto, služi kao uzor stilu umjetničkog stvaralaštva.¹⁹ Utjecaji budimpeštanske, ljubljanske, sarajevske, zagrebačke itd. kulturne regije na pisca u Mađarskoj čiji je materinski jezik hrvatski, koji poštuje različitost etničkog mozaika i spreman ga je i prodati, nedvojbeno stvara takvu mogućnost koja može olakšati rješavanje teritorijalnog problema i bez potiskivanja individue u pozadinu.

O umjetničkoj sudbini koja govori o dvosmislenosti jezika, podrijetla, povijesti i kulture, Danilo Kiš je kazao: „u piščevoj sudbini ništa nije slučajno, čak ni to, gdje se rodio”²⁰. Odbijajući jednosmisleno sve oblike katasterizacije, stavljanja predznaka i getoizacije literature, on je otkrio jedinu šansu zavičajnosti u samoj književnosti i jeziku: „Spisatelju, ako je potisnut iz njegova jezičnog doma, ne preostaje drugo nego jezik, kao znak njegovoga progonstva. A zatim se materinskim jezikom služi kao čovjek koji se, ne po niskoj cijeni, odupro „progonstvu sintakse”. Jer, ako je odbio od sebe opasne jednosmislenosti novoga jezika, u tome je uspio prije svega zato, što je dobro znao da ne pišemo samo riječima već cijelim bićem, u kojemu ulogu ima etos i mit, sjećanje, tradicija, kultura, zanos jezičnih asosijacija, dakle sve ono, što pomoću jezičnog automatizma postaje zamahom ruke (i obratno)”²¹.

Na poticaj prethodnih pitanja daljnje odgovore može dati i sloboda koju je moguće crpiti iz prožimanja, miješanja i posredništva kultura. Iskustva *mixture culturae* i *mixture lingualis* u sveobuhvatnom smislu u hrvatskoj književnosti u Mađarskoj, mogli su iskoristiti oni autori koji su vlastito poimanje regionalizma na neki način stavili u službu pronalaženja identiteta. Time su mogli postati zainteresiranima za dijaloško ostvarivanje minornog diskurza koji spaja djelovanja kulturnih vrednota i

može ih učiniti predmetom osmišljavanja sudbine, te na taj način iseljeni/doseljeni subjekt govornog poretka kulturne različitosti može dospjeti iznova na prostrano jezično igralište koje nadmašuje polarizaciju i pluralizaciju mogućnosti da se doživi Drugi.

Pojedini stihovi autora koji se nalaze u spomenutim antologijama (primjerice Anke Bunjevac ili Vinka Marjanovića), zatim neki ostvaraji iz samostalnih pjesničkih izdanja (napr. Josip Gujaš-Džuretin: *Povratak u Podravinu* (1977.), Marko Dekić: *Duga nad zavičajem* (1979.) i *Tišine i ljubavi* (1986.) Ljudevit Škrapić: *Droptine* (1988.) i *Obračun* (1996.), Matilda Bölcs: *Jantarska ciesta* (1992.), Jolanka Tišler: *V modrini neba* (1988.) i *V zrcalu rodice* (1998.) ne premašuju, doduše, šablone konfesionalne osjećajne lirike, ne karakteriziraju ih slobodna jezično-strukturalna rješenja, manjkaju u njima poetički pothvati koji bi se mogli nazvati suvremenima, međutim dinamično doznaju kako se određuje pozicija subjekta stiha kroz sadržaje koji djeluju snagom jednostavnih vrednota u užem domaćem ambijentu. Tu ulogu ima kod Josipa Gujaša-Džuretina Podravina: „Čekam/da već jednom iznikne/semenje/što sam ga poneo/iz Podravine/Čekaju me kod kuće/moram da idem/što pre”doma” (*Varijacije iz rodne Podravine*). Regionalnost koju treba pretvoriti u dušu, i moguće je pretvoriti u duhovnost, pojavljuje se u refleksijama izoglosalne povezanosti kod pjesnikinja kao što su Jolanka Tišler i Matilda Bölcs. Njihova istaknutija djela obilježava manipulacija vremenom povijesne dubine, u kojoj se prošlost snažno isprepliće sa sadašnjosti. Sa svijeta dočaranog zavičaja redom nestaju profani ukrasi te iza ruralno-romantične lažne mreže provincije izbija autentična životna sredina ljudi koje je povijest bacala tamo-amo.

Situiranost subjekata fabule njihovih istaknutijih stihova ne odvaja se i ne osamostaljuje od jezičnog iskustva: „Jedini pomagač ti je bil tvoj stari/Tuliko put pošpotani hervatski jezik./Leta su stekla, edno za drugin, se si ni dal” – izričaj je lirskoga subjekta iz djela Matilde Bölcs *Tri dana Židani*, a u djelu Jolanke Tišler *Kajkavska ruža*, sličan smisao izgovara osoba u prvom licu jednine: „Kak slobodna misel se zdigla, rano i veselo/Da pravicu deli sakom poštenom čoveku/Kajkavska ruža, reč vu vencu rodice) Živa žar v dušaj kre Mure i Drave”. Svi oni čine pokušaje metafizičkog pristupa regionalitetu primjenom stalne teme domaćega kraja, velikog doživljaja njihovim podizanjem na razinu sveobuhvatnog simbola. U stihovima Matilde Bölcs ovu usmjerenost, među ostalim, pokazuje Židan i slike koje se vezuju uz njega. U tekstovima Jolanke Tišler to je doživljajni krug Pomurja, kod Anke Bunjevac to je interpretacija zavičajnog raspoloženja, uspomena na koje utječu rodbinske niti, dok kod Vinka Marjanovića ovo znači proširenje dimenzija krajolika poput snova. Osim djelovanja sjećanja, u čiju se službu stavljaju vrijedne sklonosti metaforizaciji i traženju identiteta, uvijek aktualno pitanje na koje iznova valja dati odgovor jest: je li svijest o pripadnosti takav upravljač kompleksa simbola lokaliteta koji dopušta pronalaženje ikona povijesne prošlosti i žive stvarnosti u vlastitoj literarnoj tradiciji? Stoga za njih nikada nisu intrigirajuće uzbudljive klimatične prilike, kontekst humusa krajolika, već transindividualna problematika zavičajnosti, ugođaj babilonizacije različitih kultura i jezika, koji su isto tako bitne spoznaje, kao što je u jednoga od junaka Miroslava Krleža, Križovca, koji se slobodno kreće u manjinskome kaosu Habsburgške Monarhije, na čijim usnama njemačka riječ zvuči blago, ugodno i problrljivo, mađarska sa sporom distinkcijom i točnim izgovorom, dok materinski jezik

govori akcentom zapadnog, gornje-hrvatskog, kajkavskog jezičnog područja, dosljedno i uporno koristeći omiljene lokalne izraze.

Dok u oblikovanju tekstova razmotrenih autora presudno značenje čini se ima tradicija hrvatske moderne, zatim pjesništvo Gustava Krkleca, Dobriše Cesarića, Dragutina Tadijanovića, Ivana Gorana Kovačića i Miroslava Krleže (no, često se otkrivaju i trenutci koji upućuju, primjerice, i na Endrea Adyja, Lászlóa Nagya, Jánosa Pilinszkog!), vrijednosnu orijentaciju poezije Ladislava Gujaša, Đuse Šimare Pužarova, Tomislava Krekića, Stjepana Blažetina, Zoltana Gátaija više određuje tehnika sastavljanja tekstova po uzoru na generacije Krugova i Quoruma. Složena pitanja postojanja u manjinskoj sudbini kod nekih od njih više se ne pojavljuju u anakronističnim, konvencionalnim uzorcima priopćavanja i tekstualnim strukturama, a niti mogući noviteti forme se ne zaustavljaju na jednostavnoj tehničkoj razini napuštanja srži, na napuhavanju motivskih ponavljanja, na rješenjima kojima se doima osjećaj dosadne razdrobljenosti opisane slike.

Posebice načini sastavljanja tekstova najmlađih: Zoltana Gátaija, Stjepana Blažetina, Tomislava Krekića, pokazuju da su jezik, povijest, pojedinac i zajednica, individua i tradicija, jedinstvenost, dostojanstvo i suverenitet, koji se pojavljuju u njihovim djelima, kao i sustav razvijajućih kontakata, savršeno nepogodni da budu u skladu s očuvanjem identiteta, zahtjevima uloge spašavanja kulture, kao i sa zahtjevom da s vremena na vrijeme odustane od obvezatnih penzuma banalnih toposa i formula koji govore o gorčinama manjinskog života. U njihovim stihovima lirski subjekt konzekventnije se suočava vremenom koje je zamišljeno kao preduvjet za vlastito razumijevanje, nego u tekstovima Ladislava Gujaša i Đuse Šimare Pužarova koji su uporni u koncentriranom idealu ličnosti, a u kojima se pitanje marginalnosti ili baš tematizacija osjećajnih odnosa za predstavljanje afirmativnih uzoraka uloga, posvuda ograničavaju na vjerodostojnu i temeljitu dokumentaciju različitih varijanata doživljaja.

24

Sirov, autentičan govor, neposrednost izričaja, kao prihvaćeno naslijeđe Jeans-Prosea, kao signalizacija nekonformističke mladeži²², određena je kao jedna vrsta skupnoga zaštitnoga znaka u naslovnom stihu knjige Đuse Šimare Pužarova iz 1989. godine: „kako da stanem pred vas/vi otmjeni otimači zakona/kada nemam nijedno pošteno odijelo/samo jedne otrcane hlače/koje bih da ne znam za sramotu) već odavno zamijenio/za jednu džepnu uru/i umjesto đerdana/svezao bih je za vrat/da tako na sebi nosim/tužne minute ovog stoljeća/i olakšam prolaz/također nesretnog vremena” (*Stojim pred vama*). Nešto ironičnijim stilom, ali uglavnome ista produhovljenost prožima i vrjednija djela Ladislava Gujaša, kao što su *Dodir vremena*, *Prolaznost* i *Preporod?*. Misli iz ovog potonjeg navode se skoro kao generacijska ars poetika: „U bioskopu mladih/sve stolice zauzete/traže tumačenje današnjice/muzike budućnosti/u skladu generacije/dvadesetog stoljeća/ostavlja trag/na podzemnom trgu”.

Ovaj intelektualni prinos modelima svjetonazora, ekscentričnim govorom u stihu koji je determiniran iskustvom decentrične ličnosti, iscrpljuje i/ili ponovno osmišljava Zoltan Gátai u svojim djelima (*útbaigazító*), *érintés* i *Vacsora* (iz zbirke Másszóval), Stjepan Blažetin u segmentima *Krhovina*, a Tomislav Krekić jednosmisleno aludirajući na Jánosa Pilinszkog, u minijaturi pod naslovom *Tišine*, u kratkim stihovima *Vrata* ili brižno ugladenim refleksijama *Triptiha*. Među ovima najbitniji glasi ovako: „közhely-téglákból épített fogadómban/elszállásollak téged/s egy me-

gunt slágerť dudolászok/később tovalibbenek mint/egy agyonmosott farmernadrág/és nem alkotom meg a jövőť” (iz zbirke Másszóval). Predočávanje osobnih odnosa također se ne rješava pojednostavljenim načinom, priopćavanjem činjeničnih podataka jednoga događaja ili kontakata npr. u tekstovima Tomislava Krekića: *Tőled függ i Egyes számú történet*, već fiktivnim preoblikovanjem tjelesne privlačnosti i ljubavi posredstvom djelovanja dramatične, psihološke itd., ali uvijek ironično funkcionirajuće posredničke situacije: „Voltunk egy bárban is/éjfel körül mondja legalábbis ő és hogy mennyire/szeretm és mennyire kívánom és azt is mondja hogy/fogdostam a combját Biztosan részeg voltam Talán/akkor voltam a legnehezebb” (Egyes számú történet iz zbirke Másszóval). U djelu Stjepana Blažetina *Krhotine*, također zahvaljujući fiktivizirajućim konstruktivnim rješenjima, ostvaruje se kontemplativno razdvajanje, zamjena i dijalogna aplikacija govornih položaja: „ja i ti/ti i ja/ja kao i ti) ti kao ja) ja kako ti) ti kako ja) ja...ti) ti...ja)...ti/ti)...”.

U poeziji Zoltana Gátaija, Stjepana Blažetina, Tomislava Krekića, jezične igre, retorički pothvati, tipografski trikovi, koji predstavljaju nepovjerljivost monoložnih načina izražavanja, pretežitó imaju intertekstualno obilježje (često se u njima prepoznaju utjecaji mađarskih pjesnika, posebice Endrea Adyja, Attila Józsefa, Jánosa Pilinszka, Györgya Petrija), n rijetko u njima dolaze do izražaja dinamični medijski utjecaji, mjestimice su zasićeni glazbenim i filmskim reminiscencijama, dakle služe suvremenijim dokazima književne umjetnosti katkad više razine od ostalih svojih kolega u hrvatskoj književnosti na području Mađarske.

Glede prozne literature moguće je govoriti o znatno oskudnijem prinosu. Pored zbirke dječjih pripovijedaka Marge Šarac *Svet oko mene* (1984.) i romana za djecu Stipana Blažetina *Bodoljaši* (1986.), zbirke pripovijedaka Mije Karagića *Slobodni putovi* (1987.) i Zoltana Gátaija *GÁTAI versus GRAIC* (1992.) djela su koja se ističu. Pohvalno je što, među proznim tekstovima koji spadaju u dječju književnost, u romanu Stipana Blažetina (do sada je ovo jedini roman na hrvatskome jeziku u Mađarskoj!), više nije prisutan onaj kod Marge Šarac povremeno uočljiv lažni ideal te da je savršeno dovoljno spustiti se djeci pa da se, skrivajući se iza lažne odjeće odgovarajućih odgojnih načela, gomilaju uspjeh za uspjehom.

U svojem pregledu Stjepan Blažetin dobrom intuicijom daje slijedeće zaključke o prozi Mije Karagića: „Karagićev književni rad s jedne strane nastavlja bunjevačkohrvatsku pripovijednu tradiciju koja se očituje u angažiranom stavu, u često izraženoj piščevoj poruci, dakle u prihvaćanju prosvjetiteljske koncepcije književnosti.(...) S druge strane, pisac pokušava modernizirati svoju pripovjedačku tehniku uvođenjem unutarnjih monologa, esejističkih elemenata i poniranjem u svijet likova.”²³ Sve to, međutim, u manjoj mjeri može izbalansirati i zasjeniti činjenicu da se novele ovih pisaca u stvari nisu u stanju riješiti semantičnog govornog poretka tradicija manjinske književnosti, ne pokušavaju osloboditi se oskudnog arsenala sredstava auktorijalnog pričanja i ukočeno se drže staromodnog mita zaokruženosti. Pitanja kojima se dotiče senzibilitet likova koji se pojavljuju, čini nenaglašenima značaj psihosocijalnih i moralnih problema, jednostavnost narativnih modusa i prilično siromaštvo tematske promjenjivosti tekstova. Linearno vođenje događaja, fabuliranje koje upadljivo izmiče pred prostornim i vremenskim izmjenama, na takav način pogoduje prije svega stvaranju epike raspoloženja koje se temelji na konvencionalnim uzorcima.

S potpuno drugačijim tendencijama oblikovanja svijeta eksperimentira u svojim proznim djelima Zoltan Gátaí – varijantama organizacije tekstova u kojima se rasplinjuju granice vrsta, te se različite naracijske tehnike proširuju promičući čitatelja čas u šahista, čas u slušatelja glazbe, te metatekstualnim programima koji i u toj svojoj kakvoći plijene i angažiraju. Bez sumnje je da je eksperimentalna proza autora koja se otvara prema trendovima suvremene hrvatske, mađarske i svjetske književnosti, literaturi Hrvata u Mađarskoj otkrila do sada nepoznata područja. Ne piše slučajno o njemu Stjepan Blažetin: „Pokušaj je to suvremene, mogli bismo reći postmodernističke proze, čiju književnu vrstu nije lako odrediti. Svjestan zakonitosti pripovjednih tekstova, Gátaí se poigrava s pripovjedačkim tehnikama.”²⁴

Pregledom strukture vrsta djela hrvatske književnosti na tlu Mađarske lako je ustvrditi da najoskudnijom proizvodnjom tekstova raspolaže dramska literatura. No to, kao bitna okolnost, vrijedi prije svega u kvantitativnom smislu. Petar Milošević u svojoj je knjizi *Ogledi i kritike* (1991.) s pravom skrenuo pozornost na potpuni hijat dramske literature. U proteklom je godinama, međutim, šira čitateljska publika već bila u prilici upoznati se s djelom Stjepana Lukača *Preobraženja*, koje je časopis *Riječ* počeo objavljivati u nastavcima 1997. godine, zatim i s izdanjem Stipana Blažetina *Korenje*, koje sadrži kazališne komade i radio-drame.

Kazališni komadi Stipana Blažetina prema svojim scenskim rješenjima te po tome kako su dramaturški građeni, oblikovanjem strukture dijaloga jedva odstupaju od razine tradicionalnih literarnih kazališnih djela koja favoriziraju prioritete iskustava temeljenih na doživljajima, usidrenih, pod svaku cijenu, u jedinstvenim i zatvorenim vizijama svijeta koje drže da je nepotrebno udaljavanje u vremenu i prostoru, i koja se ograničavaju na skromnoj simboličnoj, alegoričnoj povijesti. Drama Stjepana Lukača *Preobraženja* je pak iznimno remek-djelo, istaknuto i dragocjeno djelo hrvatske književnosti (u Mađarskoj), te bi bilo vrlo korisno kada bi se što prije moglo objaviti i na drugom jeziku. Pored toga, ovo je prvi dio kompozicije koja je planirana kao trilogija, čime se samo povećava iščekivanje autorovih daljnjih ostvaraja na području lijepe književnosti.

U drami jezika igre, nastaloj Krležinom i Marinkovićevom inspiracijom, križanjem semiotike tijela, pokreta i geste posebno značenje dobiva banalna sakralnost posljednjih pitanja postojanja. Kretanje podrijetla i rađanja kao smrti može se pratiti u teatralnosti koja se drži na distanci od iluzije jezičnog primata u kojemu se razne vrijednosne perspektive miješaju duž paradističnih poredaba, te se permanentno stapaju božićni misterij, scenska predstava i osobni život likova. Mreža (raster)motiva teksta, simbolika imena i konotacije naslova radikalno čine vidljivom nemogućnost praćenja uzoraka identifikacije, apsurdnost gubljenja identiteta. Uzalud, na primjer, Ana Korpus govori simbolično o dječjoj smrti, uzalud njezin izričaj dobiva smisao koji podsjeća na određenu misiju Djevice-majke, neminovan je kolaps njezine uloge majke (vidi, njen odnos prema kćeri Mariji). Svi likovi su suspendirani, zajednica se raspada, postaje izmiješanom masom tumarajućih nesretnika koji nemaju prošlosti, nemaju priču niti uspomene. Svi su oni počinitelji grijeha, čak i oni sa strane, a i nevini, isto kao i cijelo stvoreno čovječanstvo u Ovidijevu *Metamorphosesu* ili u *Die Verwandlungu* Franza Kafke.

O pismenjicama koji zastupaju diskurz minoriteta mnogi su skloni izgovoriti mišljenje kao o nekakvim čudacima kojima je teško i gnusno stvoriti mjesto u para-

digmi književne suvremenosti (uključujući tu i afiksne verzije). Svi „etnički čudaci” koji se ne mogu kategorizirati, sustavno su neusklađeni, kako bi Danilo Kiš kazao, mnoštvo čistokrvnih kentaura, kojima „nije pronađena kretka u zvjerinjaku”.²⁵ Premda je golema zabluda pomisliti da se kvalifikacija „Hrvat u Mađarskoj” (pomurski, podravski itd.) odnosi samo na pojedinačne prostore kretanja prema pravilima pravnih propisa, prema prebivalištu i njegovom zemljovidnom i upravnom položaju.

Djelotvorno sudjelovanje u miješanju jezika i kulture, osobito ako je takva tipa koji pokazuje pokušaj razumijevanja Drugoga (mađarska, srpska, slovenska, madeonska kultura), jedva ima neke veze sa stvarnim državljanstvom. „Državljanstvo, kao što je poznato, ne određuje kulturnu, jezičnu ili uopće povijesnu dobit. Ne pokriva pripadnost svemu tome.”²⁶ Od ocjene položaja koji proizlazi iz promatranja razlika između dragovoljno izabranog i državljanstva po rođenju, koliko god da je gorko, još uopće ne slijedi da bi se jednom hrvatskom piscu u Mađarskoj zbilja isplatilo ne uzimati na znanje ili da se hitno odrekne izgleda upotrebe jezika kojim se unapređuje rizomatično stvaranje identiteta slobodne selidbe između raznih jezika i kultura. No pismen čovjek koji ne živi u matičnoj zemlji sve treba raščistiti s time i prihvatiti nemogućnost okončavanja razvrstavanja vlastitih iskustava u jedinstvo. Literatorska peregrinacija isključivo tako može dobiti novi smisao i svjež valjanost u razmišljanju kako je iznio Tomislav Ladan: „Ljudi se ponašaju kao da je u sintagmi „čovjek koji piše” – ako se u tom pravcu shvati ova parafraza klasične definicije („zoon graphicon” umjesto „zoon politicon”) – prvo i glavno koji piše – dok se sama imenica čovjek uzima kao maltene nužno zlo, te onda nije nimalo čudan idiom „čovjek, iako piše”. Štaviše, u novije vrijeme pogotovo, protura se uvjerenje da je najvažnije da netko piše, a ako mu se sviđa, dopustit će mu se da bude i – čovjek; no ako on to nije (ili ne mari da bude), tim bolje, jer se, pored toga, vjeruje posve ozbiljno da što je netko manje čovjek, više ne pisac.”²⁷

Predstavnik rizomatskog identiteta, pogotovo pisac koji se bavi beletristikom na razini koju je moguće vrednovati, govornik diskurza minoriteta Hrvata u Mađarskoj, svojedobno je bio u prilici spoznati da je kod dodira s drugim kulturama u svijetu potrebito raspolagati maštovitosti kojom svaku kulturu možemo zamišljati tako kao da u njima istodobno djeluju oslobađajuće jedinstvo i različitost.

Bilješke

1 Ovim nazivom u daljnjemu ću se služiti uzimajući u obzir poglavlje *Qu 'est-ce qu' une littérature mineure?* knjige Gillesa Deleuzea i Felixa Guattaria o Franzu Kafki. Vidi Gilles DELEUZE – Felix GUATTARI: *Kafka – pour une littérature*, Paris; Minuit, 1975., 29-50.

2 Vidi László KONCSOL: *Miért van, ha nincs?* In: *Ívek és pályák*, Bratislava: Madách, 1981., 243.

3 István FRIED: *A nemzeti irodalom - mint komparatistikai probléma*. In: *Utak és tévutak Kelet-Közép-Európa irodalmában*. Budapest: Magvető, 1989., 33.

4 Homi K. BHABHA: *Dissemi/Nation: Time, Narrative and the Margins of the Modern Nation*. In: *The Location of Culture*. London: Routledge, 1994., 140.

5 Vidi: Gilles DELEUZE - Felix GUATTARI: 29.

6 Isto 33.

7 Danilo KIŠ: *Változatok közép-európai témákra, (prijevod): János BORBÉLY*, In: *Kételyek kora (izbor.)*: János BÁNYAI, Bratislava-Noví Sad: Kalligram-Forum, 1994., 173.

- 8 Vidi Homi K.BHABHA: *The Other Question. Stereotype, Discrimination and the Discourse of Colonialism*, In: isto 70.
- 9 Vidi Vilem FLUSSER: *Otthonos az otthontalanságban (haza és hazardéria – lakás és lakályosság)*. (prijevod.) Lidia JÓSAI Izd: EX Symposion, 1993/5-7. 63.
- 10 Homi K.BHABHA: *Dissemi/Nation: Time, Narrative and the Margins of the Modern Nation*. In: isto 139.
- 11 Vidi István FRIED: isto 29.
- 12 Vidi Mihály SZEGEDY-MASZÁK: *Az irodalom történeti és elméleti vizsgálata*, In: „Mint a szényegen”. *A műértelmezés esélyei*. Budapest: Balassi, 1995., 12-13.
- 13 Slavoj ŽIŽEK: *Reflections of Media and Politic and Cinema*. In: InterCommunication, 1995., No.14
- 14 László VÉGEL: *A marginalitás dicsérete*, In: *Lemondás és megmaradás*, Budapest: Cserépfalvi, 1992., 63.
- 15 Gilles DELEUZE – Felix GUATTARI: 75.
- 16 Isto 29-30.
- 17 Hans Robert JAUSS: *Az irodalmi posztmodernség*. (Visszapillantás egy vitatott korszakküszöbre). (prijevod): Gergely KATONA, Zoltán KULCSÁR-SZABÓ: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*, Budapest: Osiris, 1997., 219.
- 18 Isto 219.
- 19 Vidi Aleksandar FLAKER: *Nomadi ljepote*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske 1988., 56-58.
- 20 Danilo KIŠ : *Élet, irodalom. Razgovor Gabi Gleischmann s Danilom Kišem* (prijevod): János BORBÉLY, In: *Kételyek kora*, (izbor): János BÁNYAI, Bratislava-Novi Sad: Kalligram-Forum, 1994., 15.
- 21 Danilo KIŠ: *Változatok közép-európai témákra*, (prijevod): János BORBÉLY, In: isto 171.
- 22 Vidi Aleksandar FLAKER: *Proza u trapericama*, Zagreb: SNL, 1976.
- 23 Stjepan BLAŽETIN: *Književnost Hrvata u Mađarskoj od 1918. do danas*. Osijek: Matica hrvatska, 1998., 112.
- 24 Isto 162.
- 25 László VÉGEL: *Wittgenstein szövészéke előtt*, In: *Wittgenstein szövészéke*, Budimpešta: T-Twins, 1995., 123.
- 26 Jacques DDERRIDA: *A másik egy nyelvűsége*. (prijevod): János BOROS, Gábor CSORDÁS, Jolán ORBÁN, Pečuh: Jelenkor, 1997., 28.
- 27 Tomislav LADAN: *Zoon graphicon*. In: *Zoon graphicon*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1962., 62.
- 28 Vidi Edouard GLISSANT: *Culture et identite*. In: *Introduction a une poetique du Divers*. Paris: Gallimard, 1996., 71-72.
- 29 Isto 72.